

Жанна Леонтіївна ЧОРНА,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права та процесу
Хмельницького університету управління та права,
zhannadatasvit@mail.ru

УДК 347.122

ВЧИНЕННЯ ПРАВОЧИНУ МАЛОЛІТНЬОЮ ОСОБОЮ ЗА МЕЖАМИ ЇЇ ЦИВІЛЬНОЇ ДІЄЗДАТНОСТІ ЯК ПІДСТАВА ЙОГО НЕДІЙСНОСТІ

Правочином є дія особи, яка спрямована на досягнення певного правового результату. Однією з вимог, які висуваються до правочину як волевого акту, є необхідний обсяг дієздатності. Малолітні особи, відповідно до цивільного законодавства, мають право самостійно вчиняти лише дрібні побутові правочини. Усі інші правочини вчиняються в їх інтересах батьками (усиновлювачами) або опікунами. Правочини, вчинені за межами дієздатності малолітніх, є нікчемними і не породжують для них правових наслідків. В окремих випадках допускається можливість визнання такого правочину дійсним, а саме: коли батьки (усиновлювачі), або один з них, з ким проживає малолітня особа, або опікун схвалили його, не заявивши протягом одного місяця претензій другій стороні, дізнавшись про його вчинення; або шляхом винесення судом рішення про дійсність такого правочину, якщо буде встановлено, що він вчинений на користь малолітньої особи. Правові наслідки вчинення правочину особою віком до 14 років залежать від того, хто є іншою стороною у правочині повністю дієздатна, неповністю дієздатна чи частково дієздатна особа.

Ключові слова: малолітня особа, правочин, дієздатність.

За загальним правилом, під дієздатністю як правовою категорією розуміють здатність особи вчиняти дії з правовими наслідками.

Цивільна дієздатність передбачає свідому і правильну оцінку людиною дій, що нею здійснюються і мають юридичне значення. У свою чергу, зрілість психіки залежить від віку і душевного здоров'я людини. Тому, на відміну від цивільної правоздатності, яка є рівною для всіх фізичних осіб (ч. 1 ст. 26 Цивільного кодексу України, ЦК України [1]), рівного для всіх фізичних осіб обсягу цивільної дієздатності не існує. При визначенні обсягу і змісту цивільної дієздатності законодавець наводить певну класифікацію, вихід за межі якої може перешкодити настанню за правочином того правового результату, на який цей правочин був спрямований. З метою захисту прав малолітніх осіб, які вчиняють правочини за межами своєї дієздатності, передбачено певну поведінку їх законних представників, спрямовану на надання чинності такому правочину або застосуванню його наслідків.

Науковим підґрунтям для написання цієї статті стали праці Я. Р. Веберса, О. В. Дзери, А. В. Луця, В. А. Ойгензіхта, І. В. Спасибо-Фетєєвої, Я. М. Шевченко.

Метою статті є з'ясування правових наслідків вчинення правочину малолітньою особою за межами її цивільної дієздатності. Для досягнення зазначеної мети слід вирішити такі *завдання*: визначити обсяг дієздатності малолітньої особи; проаналізувати можливість легалізації правочину, вчиненого малолітньою особою, шляхом схвалення його батьками (усиновлювачами), або одним з них, з ким вона проживає, або опікуном; охарактеризувати реституційні наслідки такого правочину.

Відповідно до ч. 1 ст. 31 ЦК України фізична особа, яка не досягла 14 років (малолітня), має право самостійно вчиняти лише дрібні побутові правочини.

Так, відповідно до ч. 1 ст. 202 ЦК України правочином є дія особи, спрямована на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків.

Загальні вимоги, які є необхідними для чинності правочину, передбачені ст. 203 ЦК України, серед яких зазначено і необхідний обсяг цивільної дієздатності (ч. 2), відсутність якої може слугувати підставою недійсності правочину, укладеного такою особою. Так, правочин, укладений малолітньою особою за межами її цивільної дієздатності, є нікчемним (ст. 221 ЦК України).

І. В. Спасибо-Фатєєва зазначає, що нікчемний правочин як один із видів недійсних правочинів, є правопорушенням. Це означає, що дії особи (осіб) не тягнуть за собою бажаних нею (ними) правових наслідків щодо виникнення або зміни чи припинення правовідносин. Тобто ці дії мали лише вигляд правомірності, але згодом виявилось, що це не так [2, с. 359].

Однією з ознак правочину є те, що він є вольовим актом, тобто в ньому наявна єдність волі (внутрішнього бажання досягти поставленої мети) та волевиявлення (зовнішній вияв волі, який може бути юридично оцінено [3, с. 79]. При цьому неможливо стверджувати, що в малолітніх осіб воля взагалі відсутня, оскільки вона є регуляційним процесом, що спрямовує діяльність на досягнення її майбутнього результату [4, с. 131].

Бажання та прагнення малолітньої особи придбати відповідну річ (наприклад, іграшку) свідчить про наявність у неї такої волі. Проте щоб виражена особою воля породила цивільні права та обов'язки, необхідно, щоб вона могла повною мірою усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними. Лише при усвідомленні значення своїх дій та можливості керувати ними, як зазначає Я. Р. Веберс, воля може бути юридично значимою [5, с. 125].

Малолітня особа має право вчиняти лише дрібні побутові правочини, тобто такі, що задовольняють побутові потреби особи, відповідають її фізичному, духовному чи соціальному розвитку та стосуються предмета, який має невисоку вартість (ч. 1 ст. 31 ЦК України). Будь-які інші правочини для забезпечення розвитку, навчання та виховання таких осіб вчиняють батьки (усиновлювачі) або опікуни. При цьому батьки (усиновлювачі) повинні вчиняти правочини в інтересах дітей, оскільки батьківські права не можуть здійснюватися всупереч інтересам дитини (ч. 2 ст. 155 Сімейного кодексу України) [6]. Правочини, вчинені опікунами також не можуть вчинятися всупереч інтересам підопічних, оскільки відповідно до ч. 3 ст. 67 ЦК України опікуни вчиняють правочини від імені та в інтересах останніх.

Батьки (усиновлювачі) або опікуни вчиняють правочини на користь малолітньої особи, оскільки, як зазначає Л. Г. Кузнецова, фізичний та розумовий розвиток малолітніх дітей обумовлює визначену обмеженість усвідомлення ними суспільного значення своєї поведінки й передбачення її наслідків, недостатню можливість керувати своїми діями, легке навіювання і піддавання різним впливам — як хорошим, так і поганим [7, с. 113].

Здатність осіб, які досягли повноліття, усвідомлювати свої дії та керувати ними, пов'язується також із наявністю відповідного життєвого досвіду, який надає можливість правильно оцінювати ту чи іншу юридичну дію, зокрема вчинення правочину, а також наслідки такої дії. Таким чином, надаючи малолітнім особам можливість вчиняти лише дрібні побутові правочини, цивільне законодавство ґрунтується на тому, що така особа не може повною мірою усвідомлювати характер вчинених правочинів, а також оцінити породжені ними правові наслідки, у зв'язку з відповідними соціально-психічними властивостями таких осіб.

Разом з тим, недосягнення особою віку 14 років, що пов'язується із наділенням частковою цивільною дієздатністю, не може свідчити про відсутність чи наявність розумової зрілості та вольової ознаки малолітніх осіб. На наш погляд, слушною є думка Я. М. Шевченко, що особливості психіки, які не дозволяють дітям виступати суб'єктами багатьох цивільних правовідносин, в одних дітей того ж віку можуть бути виявлені більш виразно, в інших — менше [8, с. 98]. Оскільки ступінь розумового розвитку малолітніх осіб одного і того ж віку різна, можна припустити, що підліток, наприклад, тринадцятирічного віку в розумовому розвитку може нічим не відрізнятися від підлітка шістнадцяти років. Це може залежати як від об'єктивних (рівень виховання дитини, наявність чи відсутність освіти тощо), так і суб'єктивних властивостей (наприклад, розумових здібностей).

Проте цивільне законодавство встановлює нікчемність правочинів, вчинених тринадцятирічною особою за межами її цивільної дієздатності (ст. 221 ЦК України), а шістнадцятирічній дитині надає право самостійно вчиняти правочини за межами її цивільної дієздатності за згодою батьків (усиновлювачів) або піклувальника (ст. 222 ЦК України).

Встановлення в законі конкретного віку, з якого настає часткова й повна дієздатність, зауважує В. А. Ойгензіхт, не означає, що саме з цього віку виникає волездатність особи — здатність спрямовувати, регулювати свою поведінку. Але цей вік визначає можливість виражати свою волю, вступаючи у правовідносини [9, с. 105].

Тобто до уваги береться не можливість окремо взятої малолітньої особи усвідомлювати характер вчиненого правочину й породжені ним наслідки, а встановлюється недійсність таких правочинів (крім дрібних побутових), як загальне правило. При цьому враховується не те, чи укладення правочину потягло за собою завдання шкоди малолітній особі, а те, що стороною такого правочину є малолітній, який не може бути суб'єктом правочину, що виходить за межі його цивільної дієздатності. Таким чином, відносячи правочини, вчинені малолітніми особами поза межами їх цивільної дієздатності, до нікчемних, закон спрямований на недопущення порушення їх прав та інтересів.

Разом з тим, вчинення правочину малолітньою особою за межами її цивільної дієздатності в окремих випадках може породити цивільні права та обов'язки. Так, цивільне законодавство встановлює два способи визнання такого правочину дійсним: по-перше, при подальшому схваленні такого правочину батьками (усиновлювачами), або одним з них, з ким проживає малолітня особа, або опікуном (ч. 1 ст. 221 ЦК України); по-друге, у випадку пред'явлення в суд позову про визнання його дійсним (ч. 2 ст. 221 ЦК України).

Щодо першого, то закон не вимагає особливої форми подальшого схвалення батьками (усиновлювачами) або опікуном правочину, вчиненого малолітньою особою за межами її цивільної дієздатності. Таке схвалення правочину можливе у вигляді пасивної поведінки — незааявлення претензії другій стороні протягом одного місяця з моменту, коли стало відомо про його вчинення (ч. 1 ст. 221 ЦК України). Тому у випадку незгоди із вчиненим малолітньою особою правочином батьки (усиновлювачі) або опікун зобов'язані пред'явити свою претензію до іншої сторони в активній формі, наприклад, вимагати повернення переданого малолітньою особою майна. В іншому випадку після закінчення місячного строку правочин малолітньої особи автоматично стає дійсним.

Подальше схвалення батьками (усиновлювачами) або опікуном правочину у формі неперед'явлення претензії іншій стороні протягом одного місяця має юридичне значення, оскільки при його наявності вчинений малолітньою особою правочин породжує цивільні права та обов'язки для його учасників (зокрема для малолітньої особи). У зв'язку з цим таке подальше схвалення правочину можна визначити як умову чинності правочину, вчиненого малолітньою особою поза межами її цивільної дієздатності, з моменту такого схвалення.

Крім цього, цивільне законодавство встановлює також і інший спосіб визнання правочину, вчиненого малолітньою особою, дійсним. Мова йде

про визнання його дійсним за рішенням суду. Відповідно до абз. 2 ч. 2 ст. 221 ЦК України за позовом заінтересованої особи суд може визнати такий правочин дійсним, якщо буде встановлено, що він вчинений на користь малолітньої особи.

У науці цивільного права висловлюються думки, що норми, які визначають можливість схвалення правочину, вчиненого малолітньою особою, та визнання його дійсним за рішенням суду, є недосконалими. Зокрема А. В. Луць зазначає, що про відсутність схвалення правочину, вчиненого малолітньою особою, свідчитиме поведінка батьків (усиновлювачів) або опікуна, які або заявляють претензії до іншої сторони, або в разі відхилення звертаються в суд про визнання правочину недійсним, а відтак виходить, що нікчемний правочин перетворюється в оспорюваний [10, с. 310].

Можливість подальшого схвалення правочину, вчиненого малолітньою особою за межами її цивільної дієздатності, не означає, що він виникає як дійсний. Навіть факт корисності правочину для малолітньої особи (наприклад, отримання будь-яких додаткових коштів у порівнянні з переданими нею майновими благами) у момент його вчинення не перетворює цей правочин у дійсний, оскільки батьки можуть мати заперечення щодо укладення такого правочину.

Ми підтримуємо думку Г. Ф. Шершеневича, що для заперечення правочину, вчиненого малолітньою особою, немає необхідності доказувати його невідповідність для сторін [11, с. 70]. Вчинений малолітньою особою правочин за межами її цивільної дієздатності є нікчемним лише тому, що його стороною є малолітня особа. Несхвалення такого правочину особами, визначеними в законі, не перетворює його в оспорюваний. Тому у випадку відхилення претензій другою стороною батьки (усиновлювачі) або опікуни малолітньої особи мають право вимагати застосування наслідків недійсного правочину, а не визнання його недійсним. Відповідно до п. 15 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними», вимоги про визнання правочину недійсним на підставі ст.ст. 221–223 ЦК можуть заявлятися як батьками (усиновлювачами), опікуном чи піклувальником, а також бабою і дідом (ч. 2 ст. 258 Сімейного кодексу України), так і будь-якою заінтересованою особою [12].

Необхідність схвалення правочину як умова його дійсності передбачається і ст. 222 ЦК України «Правові наслідки вчинення правочину неповнолітньою особою за межами її цивільної дієздатності», ст. 223 ЦК України «Правові наслідки вчинення правочину особою, цивільна дієздатність якої обмежена, за межами її цивільної дієздатності», ст. 226 ЦК України «Правові наслідки вчинення правочину недієздатною фізичною особою».

У зв'язку з цим, пропонуємо доповнити статтю 203 ЦК України «Загальні вимоги, додержання яких є необхідним для чинності правочину» пунктом 7 і викласти в такій редакції: «Правочин, у випадках, встановлених законом, повинен бути схвалений батьками (усиновлювачами) або одним з них, з ким проживає особа, опікуном, піклувальником».

Загальні наслідки недійсного правочину передбачені ст. 216 ЦК України, відповідно до якої кожна зі сторін зобов'язана повернути другій стороні у натурі все, що вона одержала на виконання цього правочину, а в разі неможливості такого повернення, зокрема тоді, коли одержане полягає у користуванні майном, виконаній роботі, наданій послугі, — відшкодувати вартість того, що одержано, за цінами, які існують на момент відшкодування.

Разом з тим щодо правових наслідків вчинення правочину малолітньою особою за межами її дієздатності, то вони залежать від того, якою дієздатністю наділена інша сторона у правочині — повною, неповною чи частковою. Так, якщо правочин з малолітньою особою вчинила фізична особа з повною цивільною дієздатністю, то вона зобов'язана повернути батькам (усиновлювачам) або опікуну все те, що вона одержала за таким правочином від малолітньої особи (ч. 3 ст. 221 ЦК України). Дієздатна сторона зобов'язана також відшкодувати збитки, завдані укладенням недійсного правочину, якщо у момент вчинення правочину вона знала або могла знати про вік другої сторони. Батьки (усиновлювачі) або опікун малолітньої особи зобов'язані повернути дієздатній стороні все одержане нею за цим правочином у натурі, а за неможливості повернути одержане в натурі — відшкодувати його вартість за цінами, які існують на момент відшкодування (ч. 4 ст. 221 ЦК України).

Таке положення пов'язане з тим, що малолітня особа може вчиняти лише дрібні побутові правочини, а отже, повернення всього одержаного за цим правочином покладається на законних представників малолітньої особи.

Відповідно до ч. 5 ст. 221 ЦК України, якщо обома сторонами правочину є малолітні особи, то кожна з них зобов'язана повернути другій стороні все, що одержала за цим правочином, у натурі. У разі неможливості повернення майна відшкодування його вартості провадиться батьками (усиновлювачами) або опікуном, якщо буде встановлено, що вчиненню правочину або втраті майна, яке було предметом правочину, сприяла їхня винна поведінка.

У цьому випадку, як зазначає І. В. Спасибо-Фатєєва, законодавець явно суперечить підходу про повернення всього одержаного за таким правочином малолітньою особою має не вона сама, а її законні представники [2, с. 415]. Щодо винної поведінки батьків (усиновлювачів) або опікуна, то вона може проявляється у неналежному догляді за малолітнім, свідомому підштовхуванні до вчинення правочину [13, с. 381]. Тобто при недоведенні вини законних представників жодні обов'язки на батьків (усиновлювачів) або опікуна малолітніх не покладаються. У такому випадку інша сторона правочину, яка поверне все одержане, опиниться в не вигідній ситуації, коли їй відшкодуватися збитки не будуть [2, с. 415].

Відповідно до ч. 6 ст. 221 ЦК України, у разі вчинення неповнолітньою особою правочину з малолітньою особою настають наслідки, встановлені ч. 3 ст. 222 ЦК України, тобто неповнолітня особа зобов'язана повернути малолітній усе одержане нею за цим правочином у натурі. Оскільки, відповідно до ст. 33 ЦК України, особи у віці від 14 років є повністю деліктоздатними, то вони у разі неможливості

повернути одержане в натурі самостійно відшкодовують його вартість за цінами, що існують на момент відшкодування. Крім цього, враховуючи те, що неповнолітні особи все ж таки наділені неповною цивільною дієздатністю, то батьки (усиновлювачі) або піклувальник несуть додаткову (субсидіарну) відповідальність у разі, коли в неповнолітньої особи відсутні кошти для відшкодування завданих збитків, якщо вони своєю винною поведінкою сприяли вчиненню правочину або втраті майна, яке було предметом правочину.

Отже, правочини, вчинені малолітніми особами за межами їх цивільної дієздатності, до моменту їх схвалення законними представниками є нікчемними. У зв'язку з цим, схвалення правочину батьками (усиновлювачами), або одним з них, з ким вона проживає така особа, або опікуном, слід вважати загальною умовою чинності правочинів, передбачених ст. 203 ЦК України.

Список використаних джерел

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV [Текст] // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — №№ 40-44. — Ст. 356.
2. Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців) [Текст] / за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. — Х. : ФО-П Колісник А. А., 2010. — Т. 4. Об'єкти. Правочини. Представництво. Строки. — 768 с. — (Серія «Коментарі та аналітика»).
3. Цивільне право України [Текст] : навч. посіб. / Ю. В. Білоусов, С. В. Лозінська, С. Д. Русу [та ін.] ; за ред. Р. О. Стефанчука. — К. : Прецедент, 2007. — 448 с.
4. Еникеев, М. И. Основы общей и юридической психологии [Текст] : учеб. / М. И. Еникеев. — М. : Юристь, 1996. — 631 с.
5. Веберс, Я. Р. Правосубъектность граждан в советском гражданском и семейном праве [Текст] / Я. Р. Веберс. — Рига : Зинатне, 1976. — 231 с.
6. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. № 2947-III [Текст] // Відомості Верховної Ради України. — 2002. — № 21-22. — Ст. 135.
7. Кузнецова, Л. Г. Гражданско-правовое положение несовершеннолетних [Текст] / Л. Г. Кузнецова, Я. Н. Шевченко. — М. : Юрид. лит., 1968. — 136 с.
8. Шевченко, Я. М. Про підстави відповідальності за шкоду, заподіяну дітьми [Текст] / Я. М. Шевченко // Вісник Київського університету. Спец. вип. «Питання цивільно-правової відповідальності». — К., 1969. — С. 83-101.
9. Ойгензихт, В. А. Воля и волеизъявление [Текст] / В. А. Ойгензихт. — Душанбе : Дониш, 1983. — 256 с.
10. Луць, А. В. Свобода вибору контрагента за цивільно-правовим договором [Текст] / А. В. Луць // Вісник Львівського університету. Серія юридична. — Вип. 36. — Львів, 2001. — С. 307-312.
11. Шершеневич, Г. Ф. Учебник русского гражданского права [Текст] [по изд. 1907 г.] / Г. Ф. Шершеневич. — М. : СПАРК, 1995. — 556 с.
12. Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними : постанова Пленуму Верховного Суду України від 06.11.2009 р. № 9 [Електронний ресурс] / Верховна Рада України.

Законодавство України. — URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-09>.

13. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України [Текст] : [у 2 т.]. — [2-е вид., перероб. і доп.]. / за ред. О. В. Дзери (кер. авт. кол.), Н. С. Кузнецової, В. В. Луця]. — К. : Юрінком Інтер, 2006. — Т. 1. — 832 с.

*Рекомендовано до друку кафедрою цивільного права та процесу
Хмельницького університету управління та права
(протокол № 11 від 24 лютого 2015 року)*

Надійшла до редакції 25.02.2016

Черная Ж. Л. Совершение сделки малолетними за пределами их гражданской дееспособности как основание ее ничтожности

Сделками признаются действия граждан, направленные на достижение определенного правового результата. Одним из условий, которые предъявляются к сделке как волевому акту, является наличие необходимого объема дееспособности. Малолетние, в соответствии с гражданским законодательством, имеют право совершать лишь мелкие бытовые сделки. Все другие совершаются в их интересах родителями (усыновителями) либо опекунами. Сделки, совершенные за пределами дееспособности малолетних, являются ничтожными и не влекут для них юридических последствий. В отдельных случаях допускается возможность признания такой сделки действительной, а именно: когда родители (усыновители), либо один из них, с кем проживает малолетний, либо опекун одобрили ее, не заявив на протяжении одного месяца претензии другой стороне, узнав о ее совершении; либо путем вынесения судом решения о признании судом ее действительной, если будет установлено, что она совершена к выгоде малолетнего. Правовые последствия совершения сделки малолетними, не достигшим 14 лет, зависят от того, кто является второй стороной в сделке: полностью дееспособные, не полностью дееспособные либо частично дееспособные лица.

Ключевые слова: малолетние, сделка, дееспособность.

Chorna, Z. L. Settlement of a Deal by a Very Young Person Outside her Civil Capability as Basis for its Insignificance

Deal is an action of person aimed at the achievement of certain legal result. One of requirements that is made to the deal as a strong-willed act is a necessary capability volume. Very young persons in accordance with the civil legislation have a right independently to do only shallow domestic deal. All other deals are made in their interests by parents (adoptive parents) or guardians. Deal performed out of the capability of very young are insignificant and does not involve law consequences for them. On occasion the possibility of confession of such deal is assumed by actual, namely: when parents (adoptive parents) or one of them, with whom a very young persons lives or guardian, has approved it, without declaring during one month of claims to the second party, having learnt about its performance; or by making a court decision about validity of such deal if it is set that it is performed for the benefit of very young person. Law consequences of making the deal by a very young person under 14, depend on that, who is second party in the deal: fully capable, not fully capable or partly capable persons.

Keywords: very young persons, deal, capability to do deal.